

Козутич І.І.,

доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського Національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ, ЗІБРАНИХ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Питання про доказування в кримінальному процесі вже тривалий час породжує і становить значний інтерес у процесуалістів різних держав, в тому числі вітчизняних дореволюційних, радянських, а потім і українських. На цю тему написані тисячі фундаментальних праць, підручників, практичних посібників, статей. Однак, у переважній більшості праць висвітлено традиційні процесуальні питання (поняття доказування, стадії цього процесу, предмет, суб'єкти, процесуальні засоби тощо). Разом з тим, проблема доказування, а особливо доказування на судових стадіях кримінального процесу, вимагає комплексного та різностороннього підходу, особливо такого, котрий враховуватиме сучасні позиції і напрацювання з цих питань також криміналістичної й інших наук.

У рамках окремого дослідження такого рівня, зрозуміло, можливо лише окреслити певний аспект із зазначеної проблематики. Одним із них є аналіз особливостей ситуаційного судового дослідження доказів, зібраних на досудових стадіях процесу, тобто дослідження, обумовленого характером, повнотою, значенням відомостей про факти тощо.

Для суду і сторін найбільш сприятливою є ситуація — коли докази, зібрані досудовим розслідуванням, підтверджуються у ході судового розгляду і є достатніми для вирішення справи.

Оскільки, згідно з ст. 275 КПК розгляд справи в суді провадиться “тільки відносно підсудних і тільки в межах пред’явленого їм обвинувачення”, обов’язковому розгляду підлягає версія обвинувачення, відображена в обвинувальному висновку, а отже, ті докази, якими, на думку слідства і прокуратури, воно підтверджується. Суд, зрозуміло, вправі не погодитись з пред’явленим підсудному обвинуваченням: змінити його чи відкинути цілком, але розглянути, досліджувати його зобов’язаний.

Одна з основних вимог кримінально-процесуального закону стосовно судового розгляду — безпосереднє дослідження доказів. Згідно з вимогами ст. 257 КПК “суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази в справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи”.

Однак існує й інша норма (ч. 3 ст. 299 КПК), згідно з якою може мати місце спрощений порядок дослідження у суді доказів: “Суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорюються...”.

Не дискутуючи над питанням щодо правильності цієї норми і її відповідності, а якщо бути більш точним, абсолютної невідповідності вищезазваному принципу кримінального судочинства¹, констатуємо, що у черговий раз проглядається нерозривний зв’язок криміналістики з кримінально-процесуальним законом. Адже методика дослідження доказів

¹ Щолкін В., Стулов О. Визнання вини підсудним як спосіб спрощення кримінального процесу: “за” і “проти”. // Вісник прокуратури. — 2002. — № 1(13) Лютий. — С. 66-69.

у судовому розгляді (як і на досудовому слідстві) — це поєднання процесуальних правил, криміналістичної тактики і техніки.

Наявні у справі докази, особливо такі складні для сприйняття, як документи (у традиційній — письмовій формі, чи в іншій, особливо поєднаній з використанням сучасних технічних можливостей: фото-, кінозйомки, звуко- і відеозапису, засобів технічного, електронного контролю, магнітних, оптичних і інших електронно-технічних носіїв інформації, як це передбачається в ст. ст. 85–1, 85-2 КПК України, ст. 85 проекту КПК²), речові докази, висновки експертів повинні бути продемонстровані в судовому засіданні наглядно, переконливо. Це повинно бути зроблено так, щоб зміст та їхнє значення стали зрозумілими не тільки професійним суддям, але й народним засідателям (присяжним, якщо такі будуть), коли вони братимуть участь у розгляді справи, оскільки ці учасники судового провадження, як правило, не є фахівцями у сфері кримінального процесу.

В умовах змагального процесу, яким хоче бути і вже у більшому є українське судочинство, обов'язок надання судові зібраних попереднім (досудовим) розслідуванням доказів, головне — доказів вини — покладається на прокурора.

Окрім цього перед обвинувачем постає ще одне важливе питання: у якій послідовності розглядати зібрані докази, з тим, щоб у суддів, а ще більш у непрофесійних судових засідателів склалася чітка уява, позиція щодо обставин злочину. Якщо, наприклад, у справі про розбійний напад, в якій підсудний повністю заперечує свою вину, почати допитувати, скажімо, свідків із приводу заяви підсудного про алібі без попереднього допиту потерпілого, очевидців злочину, тоді у засідателів такої позиції не складеться, і їм важко буде зрозуміти зміст і значення тих чи інших показань. Тому прокурору варто продумати якою має бути черговість допитів, порядок дослідження інших доказів з тим, щоб вони сприймалися слухачами в логічній послідовності.

Особливо складним це стає у справах, де обвинувачення, в основному, ґрунтується на непрямих (побічних) доказах. Так, у типовій ситуації, коли на таких доказах ґрунтується обвинувачення у вбивстві, доцільно спершу, наприклад, допитати свідків, що підтверджують неприязні відносини між потерпілим і підсудним, погрози з боку останнього; потім тих, хто бачив підсудного разом з потерпілим незадовго до його смерті; далі досліджувати висновок експертів про те, що поранення потерпілому могло бути нанесене ножем, вилученим згодом у підсудного, що на цьому ножі виявлені сліди крові, які збігаються за групою з кров'ю потерпілого і т.д.

Пропозиції прокурора про порядок дослідження доказів будуть, безсумнівно, більш обґрунтованими, якщо він одночасно продумає, як, у якій послідовності необхідно аналізувати докази в обвинувальній промові (якщо, зрозуміло, обвинувачення підтвердиться).

Видається, що в принципі подібний порядок не суперечить і інтересам сторони захисту, хоча в окремих випадках у неї можуть бути й інші пропозиції про порядок дослідження доказів, що обумовлюються її позицією, планом захисту, спрямованим на більш успішне здійснення представництва інтересів підсудного.

Власне, порядок дослідження доказів, що в кінцевому варіанті буде визначено судом, здебільшого ґрунтується з урахуванням обох позицій сторін, коли ці позиції заслуговують на це.

² Проект КПК України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. — К., 2000; Див. також: ст. проекту КПК України, підготовленого народними депутатами України: Васильєвим Г.А., Мойсиком В.Р., Бандуркою О.М. та ін.; а також ст. проекту КПК України, підготовленого народними депутатами України — членами Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Біласом І.Г., Бандуркою О.М., Данильчуком О.Ю. та ін. станом на 23 червня 2001 р.

Якщо досудовим розслідуванням зібрані докази, які необхідні і достатні для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, якщо ці докази безпосередньо досліджені в судовому засіданні і не виникло якихось ускладнень, нових питань, — сторонам залишиться проаналізувати розглянуті докази в судових дебатах, запропонувати свою оцінку, а суду — ухвалити вирок: обвинувальний чи виправдувальний.

Завдання професійних учасників судового розгляду значно ускладнюються, коли виникають складні судово-слідчі ситуації, зокрема: коли виявляються ті чи інші прогалини досудового розслідування, без усунення яких не можна вирішити справу; коли виявляються істотні протиріччя між різними значимими для справи доказами; коли докази, зокрема у показаннях підсудних, потерпілих, свідків, в суді істотно змінюються порівняно з тими, що були одержані на досудових стадіях тощо.

У схожих випадках, які на практиці, на жаль, доволі поширені, сторони і суд уже не можуть обмежитися винятково доказами, наданими обвинуваченням.

Вони змушені використовувати всі можливості, передбачені кримінально-процесуальним законом і криміналістикою, усе своє вміння, щоб розібратися у справі і створити умови для прийняття судом законного й обґрунтованого рішення.

Розглянемо одну з таких ускладнених судово-слідчих ситуацій, а саме коли має місце неповнота досудового розслідування.

Якщо в судовому розгляді виявляються істотні прогалини дізнання чи досудового слідства, без усунення яких неможливо правильно вирішити справу, вони повинні бути усунуті (зрозуміло, у межах можливостей цієї стадії кримінального судочинства).

Таке твердження ґрунтується, насамперед, на ч. 3 ст. 327 КПК, згідно з якою обвинувальний вирок “постановляється лише при умові, коли в ході судового розгляду винність підсудного у вчиненні злочину доведена”.

Невиконання наведеної вимоги слугує однією із найбільш розповсюджених причин скасування вироків вищестоящими судами.

У зв'язку з усуненням у ході судового розгляду неповноти досудового розслідування виникає ряд питань.

1. Коли можливо, або за яких ситуацій неможливо безпосередньо у ході судового розгляду кримінальної справи усунути прогалини дізнання чи досудового слідства?

Можливості судового слідства великі, але не безмежні. Це обумовлено специфікою судового розгляду справ.

Роз'яснення з приводу того, яка неповнота дізнання чи досудового слідства може бути визнана у суді, як така що не може бути судом усунута, дані Пленумом Верховного Суду України у Постанові № 3 від 25.03.1988 р. У п. 3 цієї постанови сказано, що згідно ст. 281 КПК повернення справи на додаткове розслідування з мотивів неповноти або неправильності попереднього слідства можливе лише тоді, коли ця неповнота або неправильність не може бути усунута в судовому засіданні³.

Межі можливостей суду обумовлені, перш за все, об'єктивно існуючими у ньому процесуальними умовами, засобами. Якщо в суді виявляється неповнота досудового слідства, вирішення питання про продовження судового розгляду справи чи повернення її на додаткове розслідування повинне залежати першочергово від того, де — на досудовому слідстві чи в суді — можуть бути щонайкраще, найбільш надійно і з найменшими витратами часу, сил і засобів з'ясовані питання, потреба у вирішенні яких виникла у ході судового розгляду справи.

Суд, зрозуміло, не може брати на себе обов'язок відшукування нових доказів. Шукати такі докази, скажімо, встановити важливого для справи свідка, про особу та місцеперебування

якого немає необхідних відомостей, тим більше, коли для цього потрібне проведення оперативнорозшукових дій, в умовах судового розгляду важко, а часто і неможливо. Зустрічаються і більш складні ситуації, коли безпосереднє отримання нових даних не являє собою складності, але ці дані не можуть бути покладені в основу вироку, перш ніж вони будуть вичерпно перевірені в умовах досудового розслідування. Як приклад, можна назвати посилення підсудного на алібі, яке не підтверджується (або ж не спростовується) допустимо зібраними у справі беззаперечними доказами і вимагає ретельної перевірки. Як правило, у судовому розгляді зробити таку перевірку надзвичайно важко.

Практика засвідчує, що посилення на алібі, зроблене вперше в суді, не завжди відповідає дійсності. Часом за допомогою рідних, знайомих підсудного чи іншим шляхом штучно готуються помилкові показання свідків на підтвердження алібі. Звичайно, це не може слугувати недовірою у всіх випадках до подібних показань, але нехтувати такою можливістю не можна. Існує комплекс напрацьованих криміналістикою і практикою способів перевірки посилення на неправдиве алібі і його викриття. Така перевірка вимагає проведення ретельно продуманої і підготовленої системи дій. Перш за все необхідно максимально деталізувати показання не тільки підсудного щодо обставин у заявленого ним алібі, а й свідків. В свою чергу це вимагає негайного їх виклику і вживання заходів, які виключали б можливість одержання ними (до допиту) інформації про подробиці показань підсудного. Крім того, виникає також потреба у безпосередній перевірці показань зазначених свідків, зокрема, чи могли вони самі знаходитися в названому підсудним місці в зазначений ним час. У судовому засіданні можливостей такого дослідження, як правило, немає. Спроби ж почати його, часто приводять до того, що поставлена мета не досягається, а оскільки набирають широкого розголосу деталі обставин, від яких залежить, чи буде підсудний визнаний винним, виявлення істини взагалі ставиться під загрозу. Тому, якщо посилення підсудного на алібі не є необґрунтованими і вимагають перевірки, як правило, необхідно вирішувати питання про повернення справи на додаткове розслідування.

Сказане відноситься і до тих випадків, коли в судовому розгляді виникає необхідність призначити і провести експертизу, для якої потрібно відшукати і вилучити нові документи, речові докази, зразки, чи коли потрібно провести значні за обсягом і тривалістю експертні дослідження. Це також зазначено в згаданій вище постанові Пленуму Верховного Суду № 3 від 25.03.1988 р.

Не викликає сумнівів і те, що в судовому засіданні не може безпосередньо досліджуватися причетність до злочину інших осіб, оскільки суд немає необхідних для цього можливостей.

Особливо складна ситуація виникає, коли від вирішення питання про причетність до злочину інших осіб залежить питання про винність чи невинуватість підсудного. Так, якщо підсудний не заперечує своє перебування на місці вбивства, яке відбулося під час спільного вживання алкогольних напоїв, називає конкретні обставини події, однак стверджує, що не він, а хтось інший винний, називаючи його дані, справа не може бути розглянута судом щодо вини підсудного без встановлення цієї особи і з'ясування її причетності до події.

Тому є помилковою позиція тих науковців, які пропонують взагалі виключити можливість повернення справи судом на додаткове розслідування з позицій неповноти досудового розслідування, за винятком випадків, коли виявлені істотні порушення процесуального закону. За існуючої зараз в Україні структури кримінального судочинства, коли судовому розгляду передують досудові розслідування, до завдань якого власне входить всебічне і повне дослідження обставин справи, обійтися без інституту повернення справи на додаткове розслідування, скоріш за все, неможливо.

Звичайно, можна і потрібно усувати випадки необґрунтованого повернення справ на дослідження. Однак, поки що на практиці існує (і в сторін, і в суддів) певна недооцінка можливостей судового розгляду, подеколи – їх невміння чи небажання вийти за межі доказів, зібраних досудовим розслідуванням, самостійно розібратися в усіх деталях справи. Не забуваймо, що відповідно до ч. 1 ст. 281 КПК України, виявлена неповнота досудового слідства може бути підставою направлення судом справи на додаткове розслідування тільки у випадку, якщо допущені прогалини не можуть бути усунуті в судовому засіданні. Вищестоящі судові інстанції скасовують чимало судових ухвал та постанов, якими кримінальні справи направлялись на додаткове розслідування тільки тому, що необхідно було допитати достеменно процесуально встановлених свідків, провести процесуально і матеріально забезпечені експертизи, дослідити інші докази, що могло б бути зроблено без шкоди для справи і безпосередньо в судовому засіданні.

Чимала кількість судових рішень про направлення справ на додаткове розслідування визнаються необґрунтованими і скасовуються тому, що в них безпідставно наводяться неіснуючі досудово-слідчі прогалини, мають місце спроби фактично перекласти на слідчі органи обов'язок завершального дослідження, оцінки доказів і ухвалення рішення в складних, спірних справах, а особливо, якщо вони з тих чи інших причин привернули увагу громадськості. Подеколи такі рішення приймаються за безпосередніми клопотаннями прокурорів, які у такий спосіб намагаються уникнути виправдання підсудних. Пленум Верховного Суду України звернув увагу суддів на “недопустимість направлення справ на додаткове розслідування у випадках, коли відсутні докази, які підтверджували б пред'явлене обвинувачення, і вичерпані всі можливості одержання додаткових доказів. За таких обставин суд повинен прийняти остаточне рішення і постановити згідно ч. 4 ст. 327 КПК виправдувальний вирок”³.

2. На кому лежить обов'язок усунення виявлених під час судового розгляду прогалин досудового розслідування?

У змагальному процесі, яким, повторює, зараз є кримінальне судочинство, цей обов'язок лежить, головню, на сторонах обвинувачення і захисту, насамперед - на обвинувачі.

Направлення справи на додаткове розслідування за ініціативою суду, тобто якщо ні обвинувачення, ні захист не наполягають на цьому, не повинно мати місця. Інакше, таке рішення відобразатиме тільки інтереси обвинувачення, тому що цією дією забезпечується заповнення недоліків власне обвинувальної діяльності за ситуації, коли ні прокурором, ні потерпілим сумніви в доведеності обвинувачення не усуваються (у тому числі й у судовому засіданні). Це буде відступом від принципу змагальності і означатиме підміну судом діяльності відповідних органів і осіб у здійсненні функції обвинувачення, що перешкоджатиме незалежному і неупередженому здійсненню правосуддя судом, як цього вимагає Конституція України (ст. 24, 129), чинне вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство (ст.ст. 16-1, 18, 22 та ін.), а також норми ратифікованих Україною міжнародних договорів (ст. 7 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основних свобод і ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо).

Отже, заповнення в судовому засіданні неповноти дізнання чи досудового слідства є обов'язком, насамперед, обвинувача, яким у більшості випадків є прокурор.

Зрозуміло, що виходячи з вимог статей 16-1, 22 та ін. КПК, сторона захисту теж вправі і навіть зобов'язана в інтересах захисту підсудного вживати заходів до заповнення прогалин

³ Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.06.88 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України № 3 від 04.06.93, №3 від 13.01.95, № 12 від 03.12.97. – Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах 1973-2002 рр. Видання третє, виправлене і доповнене. – Харків, 2003. – С. 307-308.

розслідування. Однак, з погляду інтересів захисту повернення справи для додаткового розслідування з мотивів наявності прогалин у доказовій базі не можна вважати за необхідне, оскільки за повної чи часткової недоведеності, а також сумнівності обвинувачення, захист вправі розраховувати на постановлення судом виправдувального вироку або, відповідно, на визнання підсудного винним у менш тяжкому злочині, аніж у тому, в якому його обвинувачували органи розслідування. Така позиція захисту є допустимою формою відстоювання інтересів підсудного, тому що суд за цих обставин зобов'язаний додержуватися принципу презумпції невинуватості.

3. Яким способом можна усунути під час судового розгляду прогалини досудового розслідування.

Це може бути зроблено, по-перше, за рахунок більш ретельного, в інших у порівнянні з дізнанням і досудовим розслідуванням, процесуальних умовах, дослідженням наявних у справі доказів: більш докладним, поглибленим допитом підсудного, потерпілого, свідків щодо недостатньо з'ясованих, таких, що породжують сумнів обставин; допитом експерта для роз'яснення чи доповнення зробленого ним висновку, призначенням додаткової чи повторної експертизи; оглядом долучених до справи речових доказів, оголошенням і дослідженням документів.

А, по-друге, шляхом залучення нових доказів, необхідних для з'ясування недостатньо досліджених чи знову виниклих питань.

Більш поглиблено-конкретне висвітлення напрацьованих криміналістичною наукою та судочинною практикою способів усунення прогалин досудового розслідування під час судового розгляду справи, вимагає окремого аналізу.

1. Щолкін В., Стулов О. *Визнання вини підсудним як спосіб спрощення кримінального процесу: "за" і "проти"* // Вісник прокуратури. – 2002. -№ 1(13) Лютий. – С. 66-69.
2. *Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 25.06.88 із змінами, внесеними згідно з Постановами Пленуму Верховного Суду України № 3 від 04.06.93, №3 від 13.01.95, № 12 від 03.12.97.* // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах 1973-2002 рр. Видання третє, виправлене і доповнене. – Харків, 2003. – С. 307-308.

*Стаття рекомендована до друк кафедрою кримінального процесу
і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 13 від 14.05.2003 року).*

